

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ

1. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπασχολεῖ ἔντονα τοὺς μελετητὲς τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως μὲ τὰ ἀντίστοιχα ξενόγλωσσα μεσαιωνικά κείμενα (γαλλικό, ἰταλικό καὶ ἀραγονικό)¹. Ἐν ἰσχυρῶς δὲ τὸ ἐλληνικὸ κείμενο εἶναι τὸ ἀρχικό ἢ ἀπλῶς μιὰ διασκευὴ φραγκικοῦ προτύπου· ἂν οἱ ξενόγλωσσες μορφὲς προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ἢ δὲν ἔχουν καμιά σχέση προέλευσης ἀπὸ αὐτό, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα ἀρχικό μὴ ἐλληνικὸ πρότυπο.

Οἱ J. Schmitt καὶ K. Krumbacher ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, ὁ Λίνος Πολίτης ἀπὸ τοὺς νεώτερους δέχονται ὅτι τὸ ἔργο γράφηκε κατ' ἀρχὴν ἐλληνικά καὶ μεταφράστηκε ὕστερότερα στὰ γαλλικά καὶ τὶς ἄλλες γλώσσες. Οἱ J. Longnon καὶ A. Bon θεωροῦν ἀρχαιότερο τὸ ἰταλικὸ κείμενο (ποῦ κατὰ τὸν πρῶτο, μάλιστα, ἀπηχεῖ πρότυπο γραμμένο στὴ βενετσιάνικη διάλεκτο). Ἀντίθετα, οἱ J. Buchon, H. Tozer, K. Hopf ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, καὶ οἱ G. Spadaro, H. E. Lurier, D. Jacoby, H.-G. Beck, K. Μητσάκης ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς νομίζουσι ὅτι ἀπὸ ἓνα ἀρχικό γαλλικὸ πρότυπο, ποῦ δὲν σώθηκε, προέρχονται χωρὶς ἐξάρτηση μεταξὺ τους τὸ γαλλικὸ *Livre de la Conquête de la princée de l'Amorée*², τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως³ καὶ οἱ συντομώτερες διασκευές, ἢ ἰταλική⁴ καὶ ἢ ἀραγονική⁵. Σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ὁμάδα τῶν μελετητῶν, ἡ ἐξάρτηση καὶ ἡ χρονικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι:

1. Ἐπισκόπηση ὅλων τῶν σχετικῶν προβλημάτων, καθὼς καὶ ἡ κύρια βιβλιογραφία στοῦ H.-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Μόναχο 1971, σ. 157-9.

2. Ἐκδόση J. A. Buchon, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies. Le livre de la Conquête...*, τόμ. 1, Παρίσι 1845.

3. Ἐκδόση J. Schmitt, *The Chronicle of Morea, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, Λονδίνο 1904, καὶ Π. Π. Καλονάρος, *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, Ἀθήνα 1940.

4. Ἐκδόση C. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, Βερολίνο 1873, σ. 414-468.

5. Ἐκδόση A. Morel - Fatio, *Libro de los fechos e conquistas del principado de la Morea*, Γενεύη 1885.

Γαλλικό πρότυπο → *Livre de la Conquete* (γεγονότα ως το 1304, πιθανότατα 1304). Μεταξύ 1320-1340· κατά τον Lurier¹, μεταξύ 1338-1341.
 → *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* (γεγονότα ως το 1292). Μεταξύ μέσων 14ου αἰ. καὶ 1388.

2. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ κύρια τεκμήρια, χάρις στὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τοὺς μελετητὲς αὐτοὺς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ *Χρονικοῦ* ἀποτελεῖ διασκευὴ παλαιότερου γαλλικοῦ κειμένου, εἶναι μιὰ σειρά λέξεων καὶ ἐκφράσεων, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τους προέρχονται ἀπὸ ἀντίστοιχες καθαρὰ γαλλικές, καὶ πού, ὅταν μεταφράζονται ἀπὸ τὸν διασκευαστὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου — τίς περισσότερες φορές βιαστικά, ἄκριτα καὶ μὲ φανερὴ ἄγνοια τῆς γλώσσας τοῦ προτύπου, ἰδίως ὅμως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τῆς ἐποχῆς — κάνουν τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ὅπου ἐμβολιάζονται, δυσνόητο ἢ ἀκατανόητο ἢ καὶ ἀστεῖο.

2.1. Στὴ σειρά τῶν παραδειγμάτων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ποὺ παραθέτει, ὁ Lurier² τονίζει ἰδιαίτερα τὴ μεγάλη, κατὰ τὴ γνώμη του, βαρύτητα ὀρισμένων περιπτώσεων³. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς ἀφορᾷ τὸν στ. 7582 τοῦ *Χρονικοῦ*, ὅπου στὸ γφ Η διαβάζουμε⁴:

ὅλοι ἐπὶλαγίασαν κ' ἔλεγον μὲ διάκρισιν μεγάλην.

Τὸ χωρίο ἀνήκει στὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀντάμας Μαργαρίτας ντὲ Πασσαβῶν (*Χρονικόν*, στ. 7301 κ.έ.), ἡ ὁποία, ἔταν γυρίζη στὸν Μοριά ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε σταλῆ τὸ 1262 ἕμμερος, «ἄψιδα» τοῦ πρίγκιπα Γουλιέλμου (Γουλιέλμου Β' Βιλλαρδουίνου), ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν τελευταῖο τὴ βαρονία τῆς Ἄκωβας στὴν ὁποία εἶχε κληρονομικὰ δικαιώματα· ὁ πρίγκιπας ὅμως ἀρνεῖται ἐπανειλημμένα νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀπαίτησή της, κωλυσιεργεῖ μὲ διαρκεῖς ἀναβολὲς στὴ λήψη ὀριστικῆς ἀπόφασης ἀπὸ τὸ πριγκιπικὸ δικαστήριον

1. H. E. Lurier, *Crusaders as Conquerors. The Chronicle of Morea*. Columbia U.P., N. Υόρκη καὶ Λονδίνο 1964, σ. 36, 53.

2. Ὁ.π., σ. 46 κ.έ. Βλ. καὶ G. Spadaro, *Sicul Gymn.* NS 14, 1961, 1-70.

3. Κατὰ τὸν Κ. Μητσάκη, μάλιστα, ποὺ προχωρεῖ πολὺ περισσότερο, βασιζόμενος ἀποκλειστικά σὲ δύο ἀπὸ τίς περιπτώσεις αὐτές, «μια παραβολὴ... τῶν στίχων αὐτῶν μὲ τ' ἀντίστοιχα χωρία τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἀποκαλύπτει ἀμέσως τὴν εἰδικὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴ γαλλικὴ διασκευὴ» (*Εἰσαγωγή στὴ νέα ἑλληνικὴ λογοτεχνία*, Πανεπ. παρθόσεις, Μέρος 1, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 163)· δηλαδή, σχέση ὅχι πιά τοῦ *Χρονικοῦ* μὲ τὸ ὑποτιθέμενο γαλλικὸ πρότυπο, ἀλλὰ μὲ τὸ *Livre de la Conquete*. Συμπέρασμα ἀρκετὰ αὐθαίρετο καὶ ὑποσδῆποτε μὴ ἀποδεικνύμενο μὲ τίς περιπτώσεις ποὺ ἐπισημαίνονται.

4. Τὰ παραθέματα ἀπὸ τὴν ἔκδοση Schmitt,

ὄπου «ἀνέκραζε τὴν ὑπόθεσιν» ἢ ντάμα Μαργαρίτα καὶ ὁ ἄντρας τῆς, καὶ τέλος καταφέρει, ἀφοῦ στηρίξει τὴ θέση του στὴν τελικὴ συνεδρίαση τῆς «κούρτης» πάνω σὲ σχετικὰ μὲ τὴν περίπτωση χωρὶα ἀπὸ τὸ «βιβλίον τῶν συνήθειῶν», νὰ ἀποσπᾶση εὐνοϊκῆ γι' αὐτὸν — καὶ ἀπορριπτικῆ γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἀντιδίκων του — ἀπόφαση.

Ὁ στίχος ποὺ ἐξετάζουμε ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς μετὰ ἀπὸ τὴν ἀντίγνωση τοῦ ἀποφασιστικοῦ γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης σημείου ἀπὸ τὸ φεουδαλικὸ βιβλίον μὲ «τοῦ τόπου τὰ συνήθεια»: τὸ κείμενο (χψ Η, στ. 7581-7601):

*Οἱ πάντες γὰρ ὄπου ἦσαν ἐκεῖ στὴν κούρτη ἐτότε,
ὄλοι ἐπλαγίασαν κ' ἔλεγαν μὲ διάκρισιν μεγάλην
ὅτι ἡ πρωτοστρατόρισσα ἐτύχαινε νὰ ἔχη
τὸ ἰγονικόν, τὴν περιοχὴν τοῦ κάστρου τῆς Ἰακόβοε,
ἀφῶν ἀτός του ὁ πρίγκιπας τὴν ἔβαλε καὶ ἦτον 7585
ὄριδα καὶ εἰς φυλακὴν διὰ ἐκεῖνον (εἰς) τὴν Πόλιν.
Τὸ φέρει γὰρ ὁ πρίγκιπας τοῦ νόμου τὸ βιβλίον
κ' ἐστάθη καὶ ἀφιρώθηκεν εἰς τὸ κεφάλαιο ἐκεῖνο
καὶ ἀπόδειξε μὲ τὸ βιβλίον, τοῦ τόπου τὰ συνήθεια,
ὅτι μὲ δίκαιον χρεωστικὸν ἐχρώσκει νὰ τὸ ποιήσῃ. 7590
Οὐδὲν τῆς ἔφταιεν τίποτε διατὶ γὰρ οὐκ ἠρόεθη
διὰ νὰ ζητήσῃ δίκαιον στὸ ἰγονικόν ἐκεῖνον
ἀπέσω εἰς τὰ τέρμενα ὄπου ἔχουν τὰ συνήθεια.
Ἐμεταπιάσαν ὄλοι τους, κ' ἐστράφηκαν καὶ εἶπαν
ὅτι ἀφότον ἐτύχαινε κ' ἐχρώσκει νὰ (τὸ) ποιήσῃ, 7595
(νὰ σέβῃ γὰρ στὴν φυλακὴν ἀφῶν τὴν ἀνακράζει
ὁ ἀφέντης τῆς ὁ λίζιος, τὸ ὄρίζον τὰ συνήθεια,
καὶ οὐδὲν εὐρέθη εἰς τὸν Μορέα στὰ τέρμενα ἀπέσω,
νὰ φανιστῇ εἰς τὸν πρίγκιπα, νὰ τοῦ ζητήσῃ δίκαιον),
κ' ἐπέρασαν τὰ τέρμενα, — τὸ δίκαιον τῆς ἐχάσε· 7600
ἐδῶκαν τὴν ἀπόφασιν ὅτι ἔρημα γυροῦει.*

Ὁ Lurier, στὴν παράθεση τῶν παραδειγμάτων («ἐσφαλμένης μετάφρασης») γαλλικῶν λέξεων στὰ ἑλληνικά, παρατηρεῖ (σ. 46):

s'incliner (meaning «to incline to an opinion») becomes *πληγιάζω* (which means «to go to bed», though it is derived from a word meaning «slope» or «slant»).

Στὴ μετάφρασή του πάλι τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου μεταφράζει ὡς ἐξῆς τοὺς στ. 7581-7582 (σ. 285):

All those who were in the court at that time had all been inclined to the opinion and had stated with great discretion that...

Ἐνάλογα, τέλος, εἶχε ἀποδώσει τὸ πлагιάζω καὶ ὁ Schmitt (σ. 615): «to side with a person, to consent».

Πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ρῆμα *s'incliner* δὲν ὑπάρχει στὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ *Livre de la Conqueste* τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο ἐκεῖ ἔχει ὡς ἐξῆς¹:

Et la court si debati assez; mais à la fin si s'acorderent tout à une
voulenté. Et dirent ...

Δὲν ἦταν ὅμως κἀν δυνατὸν νὰ ὑπάρχη τὸ ρῆμα, ἀφοῦ ἀντωνυμικὸ ρῆμα *s'incliner* ἐμφανίζεται μόλις στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, μὲ ἀρχικὴ σημασία «ἀποκύπτω, πέφτω στὴ μάχη», καὶ ἀργότερα, μὲ τὴ μεταφορικὴ, «ἀναγνωρίζω, δέχομαι, ὑποκλίνομαι μπροστὰ στὴ γνώμη ἢ τὴ θέληση κάποιου», κ.ἄ. (Λεξικὸ Robert, σ. 885). Ρῆμα *incliner* ὑπάρχει βέβαια ἤδη ἀπὸ τὸ 1213 (*Fet des Romains*), ἀλλὰ μὲ τὴ σημασία «σκύβω καὶ ὑποκλίνομαι, χαιρετῶ»² (λατ. *inclinare*, ἀρχ. γαλλικὸ *encliner*, 1080 *Roland*. Γιὰ νὰ φτάσουμε, πάλι, σὲ ἀμετάβατη χρῆση τοῦ *incliner* πρέπει νὰ περιμένουμε τὸ 1532.

Ἔχουμε, λοιπόν, νὰ κάνουμε μὲ μία — ἀπαράδεκτη ἐπιστημονικὰ — προσπάθεια νὰ ἐνισχυθῇ τὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ Lurier (καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν τῆς ἴδιας γνώμης) μὲ τὴ συγκέντρωση ὅσο γίνεται περισσότερον, καὶ ὡς εἶναι ἀσθηρίκτα ἢ ἀνύπαρκα, τεκμηρίων. Παράλληλα, βέβαια, ἐλέγχεται καὶ ἡ γνώση ποῦ ἔχει ὁ Lurier τῆς γαλλικῆς γλώσσας ὅσο γιὰ τὴ γνώση του τῆς ἐλληνικῆς θὰ γίνῃ λόγος καὶ παρακάτω.

Τίποτε, ἐπομένως, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σίσεως τοῦ Χρονικοῦ μὲ τὸ γαλλικὸ κείμενο, δὲν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχτοῦμε τὴν ἐξάρτηση: πлагιάζω (<*s'incliner*). Ἀντίθετα, στὸ χῶρο τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, βρίσκουμε γιὰ τὸ (ἀμετάβατο) πлагιάζω τὶς ἀκόλουθες σημασίες: λοξοδρομῶ, παρεκκλίνω, παραστρατῶ, παρεκτρέπομαι³, γέρνω, σκύβω⁴. Γιὰ τὸ μεταβατικὸ, πάλι, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὶς σημασίες: στρέφω πρὸς τὰ πλάγια, γυρίζω, ἀνατρέπω⁵. Εἶναι φανερὸ πὼς ἀπὸ τὴ σημασία «γέρνω (πρὸς τὰ πλάγια πάντα)» προέρχεται καὶ ἡ μεταγενέστερη ἔννοια τοῦ «κατακλίνομαι, ξαπλώνομαι, πлагιάζω»⁶.

1. Buchon, ὁ.π., σ. 249.

2. A. Dauzat - J. Dubois - H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Larousse, 1968, σ. 386.

3. Λεξικὸ G. W. Lampe, Sophocles, μὲ παραπομπές: Ψευδο-Νεῦλος 545B (καὶ γιὰ τὸ μεταβατικὸ: Κομοῦς Ἰνδικοπλ., Τοπογραφία, 2, M 88, 1280, Ἰεζεκιήλ 14, 5², Φίλων 2, 432 κ.ἄ.).

4. Λεξικὸ Sophocles, μὲ παραπομπή: Μαλάλας 364, 16.

5. Λεξικὸ Liddell-Scott, Στεφάνου κ.ἄ.

6. Ἦδη στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ στὸ Χρονικόν, στ. 615.

Τὸ ρῆμα τὸ συνκντοῦμε καὶ στὸ κείμενο μιᾶς ἀπὸ τὶς νεώτερες παραλλαγές τῆς *Ἱστορίας Πτωχολέοντος*¹, στὴ «Ριμάδα εἰς κάποιον γέροντα» τοῦ ιδιοκτήτου χειρογράφου Γ. Θ. Ζώρα², πού πρέπει, ὅπως πιστεύω, νὰ χρονολογῆται πρὶν ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα. Στὸ σημεῖο τῆς διήγησης ὅπου οἱ «μεγιστάνοι» τοῦ βασιλιᾶ, ἀφοῦ εἶχαν πάει «στὸν φόρον», γιὰ «νὰ ποιήσουν τὸ παζάρι» τοῦ γεροντάκη, ξαφνιαζόνται ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ τιμὴ πού ἀπαιτεῖ γι' αὐτὸν ὁ γιός του καὶ παζαρεύουν τὸ κατέβασμά της, ἐπεμβαίνει ὁ ἥρωας, καί :

*Ὁ δὲ γέρον πλαγιάζει
καὶ κρογαὶ τοὺς συντυχαίνει :*
*«Πλέον ἀξίζω, ἄρχοντά μου,
μόνον δῶσ' τα κ' ἔπαρέ με.
Οὐδ' αὐτοὶ τί πωλοῦν ξεύρουν,
οἰδὲ σὺ τί ἀγοράζεις».*

(στ. 78-83)

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἰδιαίτερης αὐτῆς συνομιλίας τοῦ γεροντάκη με τοὺς ἀλλοκίους εἶναι νὰ πειστοῦν καὶ νὰ τὸν ἀγοράσουν τελικὰ γιὰ λογαριασμό τοῦ βασιλιᾶ.

Φανερὸ εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ ἔννοια τοῦ πλαγιάζω εἶναι : στρέφομαι πρὸς τὸ μέρος κάποιου (ἢ γέρον, σκύβω πρὸς τὸ μέρος του), γυρίζω καὶ πλησιάζω κάποιον (πάντοτε μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ : πλησιάζω μετὰ τρόπο ἐμπιστευτικό, πλευρίζω, διπλωρῶν).

Τὸ ἴδιο σημεῖο, στὴν ἀρχαιότερη³ καὶ ἀθθεντικότερη, ὅπως πιστεύω, μορφή τῆς *Ἱστορίας Πτωχολέοντος*, πού τὴν παρέχουν τὰ χφφ V (= *Vindobonensis theol. gr. 244*) καὶ N (= *Neapolitanus gr. III A a 9*)⁴, ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Ἄμα δ' ἤκουσεν ὁ γέρον
τὴν λαλίαν τοῦ λογοθέτου,
πλαγινίζει καὶ κοντεύει
πρὸς τοῦ βασιλέως τὸν δοῦλον,
μυστικῶς τὸν συντυχαίνει :...*

(χφ V, στ. 231-235)⁵

1. Κριτικὴ ἔκδοση ὅλων τῶν παραλλαγῶν ἐτοιμάζω γιὰ τὴ σειρά τῆς «Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης».

2. Ἐκδοση Γ. Θ. Ζώρα, «Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος», *Κθ. Χθ.* 7, 1953, 267-295.

3. Πιθανότατα τοῦ 13ου-14ου αἰ.

4. Ἐκδοση V : G. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Λιψία 1874, σ. 277-303, N : Γ. Θ. Ζώρα, «Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος», *ΕΕΒΣ* 28, 1958, 414-443 (καὶ ἀναδημοσίευση, Ἀθήνα 1959).

5. Στὸ χφ N, στ. 226-230 : μόνη διαφορὰ στὸν πρῶτο στίχο : Ἄμα ἤκουσεν ὁ γέρον. Στὸν στ. 233 ἡ διόρθωση ἀπὸ τὸν Ζώρα τῆς γραφῆς τοῦ χφ *κοντέβη* σὲ *κοντένι* δὲν εἶναι ἀπαραίτητη.

Ἐδῶ, ἀποδίδεται πολὺ καλύτερα ἢ σημασία τοῦ *πλαγονίζω* (ἀντίστοιχου μὲ τὸ *πλαγιάζω*)· ὁ ἥρωας «στρέφεται πρὸς τὰ πλάγια», πρὸς τὸ μέρος τοῦ «λογοθέτη» τοῦ βασιλιᾶ, ἐνῶ παράλληλα τὸν «πλησιάζει», τὸν ξεμοναχιάζει καὶ τοῦ μιᾶ κρυφά, ἰδιαίτερα.

Ἡ ἔννοια τῆς προσέγγισης καὶ μόνο εἶναι αὐτὴ ποὺ ἔχει μείνει — τονισμένη ὅμως τώρα διπλᾶ — στὴ συντομευμένη παραλλαγὴ τοῦ ποιήματος ποὺ δίνει τὸ *χφ P¹* (= *Parisinus gr. 390*). Ἐκεῖ, στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῶν στ. 130 κ.έ., ὁ λογοθέτης πλησιάζει πιά τὸν γέροντα καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ ὁ ἴδιος τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν «παιδιῶν» του γιὰ τὰ προσόντα καὶ τὴ μεγάλη του ἀξία (στ. 130-132):

*Καὶ σιμώνει ὁ λογοθέτης,
πλησιάζει πρὸς τὸν γέρον,
λέγει δὲ καὶ πρὸς ἐκεῖνον: ...*

Ῥῆμα *πλαγονίζω* συναντοῦμε στὴν περιγραφὴ τῆς φυλακῆς καὶ τοῦ «φυλακάτορα» του ἀπὸ τὸν Σαχλίκη, *Γραφαὶ καὶ Στίχοι*², στ. 373, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία ποὺ εἶδαμε στὰ προηγούμενα παραθέματα. Εἶναι τὸ σημεῖο ὅπου, μόλις ἔχει φύγει ἀπὸ τὴ φυλακὴ ἢ ἐνοχλητικὴ παρέα τοῦ μεθυσμένου δεσμοφύλακα:

*σιμώνει ὁ φυλακάτορας τάχατε πρὸς ἐμένα
καὶ λέγει: ἐγὼ τοὺς ἔφερα νὰ σὲ παρηγορήσουν,
πιστεύοντα νὰ μ' ἔκαμε πολλὰ μεγάλην χάριν.
Καὶ πλαγονίζει νὰ τὸ πῆ σιμὰ τάχα στὸ ἴφτιν μου,
κ' εἶναι κουλούκι ὁ ἔρημος, κοροῦνα καμομένος,
κι' ἀναταράσσομαι κ' ἐγὼ ἀπὸ τῆς μεθυσῆς του.
(στ. 370-375)*

- Τὸ *χφ* τοῦ Montpellier 409 (ποὺ παραδίδει τὸ κείμενο μαζί μὲ τὸ *χφ P 2909*)³ δίνει γιὰ τὸν στ. 373 τὴν παραλλαγὴ⁴:

καὶ ἐρχεστε κοντὰ νάμενατοπὴ στὸ φτήν μου

1. Ἔκδοση Ém. Legrand, «Περὶ τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου μουτζοκουρεμένου», στὴν *Collection de monuments* 19, 1872, 21-33.

2. Ἔκδοση G. Wagner, *Carmina*, ὁ.π., σ. 71. Παραθέτω τὸ τμήμα, ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία* 2, Γαλαξίας, Ἀθήνα 1965, σ. 68-70.

3. Πρβ. καὶ τὴν παραλλαγὴ τοῦ *χφ P 2909* γιὰ τὸν στ. 374: κ' εἶναι μεθούκλιον ὁ ἔρημος, κοροῦνα καμομένος (Wagner, *Carmina*, ὁ.π., σ. 71 καὶ Ducange, *Appendix ad Glossarium*, σ. 154).

4. G. Wagner, *Carmina*, ὁ.π., σ. 71,

Στὸ Λεξιλόγιό τοῦ τῆς *Ποιητικῆς Ἀνθολογίας* τοῦ Λ. Πολίτη¹, τὸ ρῆμα μεταφράζεται μὲ δισταγμὸ: *πλαγονίζω*: σκύβω (;). Νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία γιὰ τὴ σημασία, πού εἶναι ἀκριβῶς: στρέφομαι, γυρίζω καὶ πησιάζω πρὸς τὸ μέρος κάποιου, γέρνω, σκύβω πρὸς τὸ μέρος κάποιου· ὅχι ὅμως ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πλάγια (ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ).

Ἄναλογοι χρήση μὲ αὐτὴν πού εἶδαμε στὰ παλαιότερα κείμενα βρίσκουμε καὶ σὲ νεώτερες ἐκφράσεις μὲ τὸ ρῆμα *πλαγιάζω*: γυρίζω *πλαγίως* (μεταβατικὰ ἢ ἀμετάβητα)² ἔτσι: «πλαγιάζει τὸ κλῆμα», «πλαγιάζουν τὰ σπαρτὰ» — πιθανότατα καὶ μεταφορικὰ ἀπὸ τὸ *πλαγιάζω*: *ξαπλώνομαι*, *πέφτω* στὸ κρεβάτι.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ μπορούμε, νομίζω, τώρα νὰ ἐξετάσουμε τὸν στ. 7582 τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Μορέως*. Πρόκειται, ὅπως εἴπαμε, γιὰ τὸ σημεῖο ὅπου τὰ μέλη τῆς («κούρτης») θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσουν· οἱ στίχοι 7583-7593 δὲν εἶναι παρὰ ἡ σύνοψη τῆς συζήτησης πού γίνεται μεταξὺ τῶν δικαστῶν, ἡ ἀνασκόπηση τῶν δεδομένων τῆς ὑπόθεσης, ἡ ἐξέταση τοῦ ποιὸς ἀπὸ τοὺς διαδίκους ἔχει δίκιο. Καὶ πραγματικά, τὸ τμήμα αὐτὸ μὲ τὴν τριπλὴ κλιμάκωση (στ. 7583-7586, 7587-7590 καὶ 7591-7593· νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται στὸ σημεῖο αὐτὸ βελτίωση τῆς στίξης στὸ κείμενο τοῦ Schmitt: ἄνω τελεία στὸ τέλος τοῦ στ. 7586, κόμμα στὸν στ. 7588, ἄνω τελεία στὸν στ. 7590), εἶναι ἡ ἐπισκόπηση τῶν ὅσων ἀκούστηκαν στὴ δίκη, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ οἱ ἐπικρατέστερες γνώμες τοῦ δικαστηρίου γιὰ τὴν ὑπόθεση. Ἐπομένως οἱ στίχοι 7581-7582 δὲν δηλώνουν παρὰ τὴ συζήτηση πού γίνεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀνάμεσα στὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου· ἔτσι, τὸ *ἐπλαγίασαν* ἐκφράζει τὴν κίνηση τῆς συγκέντρωσης τοῦ ἐνὸς πλῆι στὸν ἄλλον, τῆς ἐμπιστευτικῆς στροφῆς τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἄλλου, πράγμα συνηθισμένο ἄλλωστε καὶ στὶς σύγχρονες δικαστικὲς διαδικασίες, ἐνῶ τὸ δεύτερο τμήμα τοῦ στ. 7582 ἐκφράζει τὴ μυστικὴ συζήτηση τῶν δικαστῶν (χωρὶς ἀπαραίτητα νὰ ἔχουν ἀποσυρθῆ), τὸ σιγανὸ κρυφομυρμούρισμα μεταξὺ τους³. Δὲν «ἔλεγαν» λοιπὸν τὴν (ὁμόφωνη) ἀπόφασή τους πρὸς τοὺς διαδίκους καὶ τὸ ἀκροατήριον, ἀλλὰ «μιλοῦσαν μεταξὺ τους», ἐξέθεταν τίς γνώμες τους καὶ διερενοῦσαν τὰ δεδομένα.

Τὸ πράγμα γίνεται περισσότερο ἀνάγλυφο μὲ τοὺς στίχους πού ἀκολουθοῦν, στ. 7594-7601· τὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου «ἐμεταπιάσαν», ἐπανῆλθαν, δηλαδή, στὴν κανονικὴ διαδικασία μετὰ τὴν ἰδιαιτέρῃ τους σύσκεψη, ξανάρχι-

1. Ὁ. π., σ. 156.

2. Ἀνθ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ποιητικῆς Διαλέκτου*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1961. Λεξικὸ Δημητράκου, τόμ. 7, σ. 584.

3. Πρβ. καὶ *Αἰήρ*. Ἀπολλ. (Wagn.) 687: καὶ ἤρξατο ἰνιματωδῶς πλαγιά τοῦ συντυχαίνει, Βέρτρ. Ρωμαῖος (Legr.), σ. 46: ὅταν δὲ ἤυρε τὸν καιρὸν, κοιντεύγει τον καὶ λέγει / κρυφὰ καὶ συντυχαίνει τον, μὴ τὸν ἀκούσῃ ἄλλος.

σαν τὴ διαδικασία, καὶ τότε καὶ μόνο στράφηκαν καὶ ἀπήγγειλαν στοὺς παρευρισκομένους τὴν ἀπόφασή τους.

Τὸ ὅτι στὸν στ. 7582 γίνεται λόγος γιὰ ἰδιαίτερη συνομιλία ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλο, ἀνάλογο φραστικὰ σημεῖο τοῦ Χρονικοῦ:

*Καὶ μετὰ ταῦτα ὁ πρίγκιπας κηράζει τὸν λογοθέτην
καὶ λέγει του γὰρ μοναξὰ μὲ διάκρισιν μεγάλην*

(χφ Η, στ. 7620-7621)

*Καὶ μετὰ ταῦτα ἐλάλησεν ὁ πρίγκιπας τὸν λογοθέτην,
μοναξὰ τὸν ἐσόντινχεν μὲ διάκρισιν μεγάλην.*

(χφ Ρ, στ. 7620-7621)

Ἄλλὰ καὶ στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ *Livre de la Conqueste*¹ ποὺ παραθέσαμε παραπάνω, ἡ συζήτηση τῶν δικαστῶν ἀντανακλᾶται στὶς λέξεις «la court si debati assez», γιὰ νὰ ἀκολουθήσουν: πρῶτα ἡ διαπίστωση τῆς συμφωνίας ὅλων τῶν δικαστῶν, καὶ κατόπιν ἡ ἀναγγελία τῆς ἀπόφασής τους. Ἄλλωστε, μερικὲς γραμμὲς πιὸ πρὶν², ὅταν ἀκόμη ὁ πρίγκιπας δὲν εἶχε καταφύγει στὸ «livre des usages»,

si fu la chose moult debatue en la court, sur les poins et les allegacions que cescun mettoit pour sa deffence; mais à la fin... si entendoient tout que la dame ne deust perdre son heritage...

Ἡ ἴδια σειρά ἐνεργειῶν, ἡ ἴδια κλιμάκωση καὶ κατάληξη ὅπως καὶ ἐκεῖ. Στὸ χφ Ρ ὁ στ. 7582 δίνεται στὴν ἀκόλουθη παραλλαγή:

ὅλοι ἐπλευρίασαν, ἔλεγον <μὲ> διάκρισιν μεγάλην

Θὰ ἦταν πολὺ λογικὸ νὰ συμπεράνη κανεὶς, ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ὅτι ὁ τύπος *ἐπλευρίασαν* θὰ ἀρκοῦσε νὰ ἐπιστήση τὴν προσοχὴ τοῦ Lurier καὶ τῶν ἄλλων μελετητῶν καὶ ὅτι θὰ συνδυαζόταν θετικὰ μὲ τὸ *ἐπλαγίασαν* καὶ τὴν ὀρθότητά του σημασία. Οἱ δικαστὲς «ἐπλευρίασαν», στράφηκαν πλευρικά, πλάγια, ὁ ἓνας πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἄλλου — χρῆση ἀπόλυτα ἀνάλογη, συνώνυμη μὲ τὸ *ἐπλαγίασαν* τοῦ χφ Η. Κοινή, βέβαια, εἶναι ἡ νεώτερη σημασία τοῦ *πλευρίζω*: πλησιάζω κάποιον γιὰ νὰ ἐπιτύχω κάποιον σκοπὸ, διπλωρώνω — ποὺ πρέ-

1. Τὸ ἰταλικὸ κείμενο, ἀντίθετα, εἶναι πολὺ σύντομο στὸ σημεῖο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει (Hopf, ὁ.π., σ. 458: «finalmente il consiglio ovver corte terminò contra madonna Margarita»).

2. Buchon, ὁ.π., σ. 248.

πει νὰ παραλληλιστῆ καὶ μὲ τὸ *πλευρόνω*¹: πλησιάζω, καταφθάνω κάποιον, συμβαδίζω μαζί του, εἶμαι στὸ πλευρό του, στὸ πλάι του.

Φαίνεται, λοιπόν, ἀρκετὰ παράδοξο τὸ συμπέρασμα τοῦ Κ. Μητσάκη²: «Ὅτι αὐτὸ τὸ *ἐπλαγίασαν* δὲν ἔχει κανένα νόημα στὰ ἑλληνικὰ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο στίχο στὸ παρισινὸ χειρόγραφο, ὁ ἀντιγραφέας τοῦ ὁποῖου ἀντικατέστησε χωρὶς ἐπιτυχία τὸ σκοτεινὸ *ἐπλαγίασαν* μὲ τὸ ἀκόμη πῶς ἀκαταλαβίστικο *ἐπλευρίασαν*».

2.2. Θὰ ἐξετάσουμε τώρα, μὲ μεγαλύτερη συντομία, ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις ποὺ ἀπαριθμεῖ ὁ Lurier στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει γιὰ τὴν ἀδεξιότητα καὶ τὴν ἀμάθεια τοῦ «διασκευαστῆ» τοῦ Χρονικοῦ. Ὅπως δὴποτε, τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, ἤδη ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς του συντεταγμένες, ἔχει πλῆθος ξένων λέξεων, ποὺ κάποτε ἀποδίδονται μὲ μεταγραφή τοῦ ἴδιου ξένου τύπου (γαλλικοῦ ἢ ἰταλικοῦ) καὶ ἄλλοτε πάλι μὲ τὸν ἀντίστοιχο ἢ ἀνάλογο ἑλληνικό. Αὐτὸ καθαυτὸ τὸ πλῆθος τῶν ξένων λέξεων δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἀποτελῆ τεκμήριον γιὰ τὸ ἂν τὸ *Χρονικὸν* εἶναι διασκευῆ φραγκικοῦ προτύπου ἢ ὄχι, παρὰ μόνο ἂν ἐπισημανθοῦν ἀναφομοίωτα λεξιλογικὰ δάνεια καὶ ἀσάφειες στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἔκφραση.

Ἐξετάζοντας τὰ παραδείγματα ποὺ συλλέγει καὶ ἀνιχνεύει ὁ Lurier³, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι:

1. *Φυσικὸς αὐθέντης*: κατὰ τὸν Lurier «ἀπόδοση» τοῦ *seigneur naturel*. Ἡ ἔκφραση εἶναι ἀπόλυτα ἑλληνικὴ καὶ ἀνάλογος συνδυασμὸς τοῦ ἐπιθέτου *φυσικὸς* μὲ ἄλλα οὐσιαστικά εἶναι συγχὸς (πρβ. *Ἱστορία Πτωχολέοντος*, παραλλ. Α 253, 265, 289 καὶ Β 326, 341⁴: *φυσικὸς χωριάτης*: *χωριάτης ἀπὸ τῆ φύση του*, σύμφωνα μὲ τὴ φύση, τὸ φυσικό).

2. *Ἐπονόμια*: «στὴ θέση τοῦ» *sour-noms* (Buchon, ὁ.π., σ. 100), καὶ ὄχι *sur-noms* ὅπως γράφει ὁ Lurier. Ὁ σχηματισμὸς δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράδοξο, ἂν λάβουμε ὑπόψιν ὅτι στὰ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς συνηθισμένο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ σύγχυση ἢ ἐναλλαγὴ στὶς προθέσεις (κάποτε μάλιστα σὲ βαθμὸ ἀνεπίτρεπτο, πρβ. *Ἱστορία Πτωχολέοντος*, V 863, N 782: *ὅ π ὀ τὴν γῆν ἐ π ἄ ν ω*). Ἄλλωστε τὸ παράδειγμα δὲν ἐξυπηρετεῖ τοὺς στόχους τοῦ Lurier, ἀφοῦ σὲ μιὰ πραγματικὰ τυφλῆ μετάφραση τὸ *sour-noms*

1. Π. Ἀραβαντινός, *Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον*, Ἀθήνα 1909, στὴ λέξη. Ἐπίσης σὲ δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας: εὐχαριστῶ τὸν κ. Δικαῖο Βαγιακάκο γιὰ τὴ φιλικὴ του βοήθεια.

2. Ὁ.π., σ. 163.

3. Ὁ.π., σ. 46 κ.έ. Χωρὶς νὰ ἀναφέρονται οἱ μελετητὲς ποὺ ἔφτασαν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν στὰ ἴδια συμπεράσματα γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ ἀκολουθοῦν. Βλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ G. Spadaro, *Ἑλληνικά* 19, 1966, 387 κ.έ.

4. Α: παραλλ. *ιδιόκτητου* χειρογράφου Γ. Θ. Ζώρα. Β: παραλλ. χειρογράφου Βυτινῆς 1.

θα οδηγήσει απευθείας στα: «επώνυμα»¹ ή «επινόμια», και όχι φυσικά «επινόμια».

3. *Χωριατία* κατά τον Lurier ἄστοχη (ἀπόδοση) τοῦ villainie. Καί πάλι ἀκολουθεῖται ὡς βάση ὅχι τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ *Livre de la Conqueste*² ἀλλὰ ὑποθετικὴ γραφὴ τοῦ ὑποτιθέμενου γαλλικοῦ προτύπου· τὸ ἀπαράδεκτο ὅμως δὲν εἶναι τόσο αὐτό, ὅσο τὸ ὅτι δὲν γίνεται διάκριση, σ' ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα-ἐπιχειρήματα τοῦ Lurier, γιὰ τὸ τί ὑπάρχει πραγματικὰ καὶ τί εἶναι ἓνα ἀπλὸ διαλεκτικὸ φάντασμα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ μελετητής. Γιὰ τὴ λέξη *χωριατία* καὶ τὴν καθόλου ἰδιότυπη, ἀλλὰ ἀντίθετα κανονικὴ καὶ συγχρὴ χρήση τῆς, πρβ. καὶ *Ἱστορία Πτωχολέοντος*, παραλλ. P 181.

4. *Ἀντίτοπος* κατά τον Lurier ἐσφαλμένη (ἀπόδοση) τοῦ lieutenant, ποὺ — ἂς σημειωθῇ καὶ πάλι — δὲν ὑπάρχει στὸ γαλλικὸ κείμενο. Ὁ σχηματισμὸς εἶναι ἀπόλυτα κανονικὸς καὶ ἡ λέξη *ἀντίτοπος* μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀναπληρωτῆ, ἀντικαταστάτη, συναντᾶται ἤδη στὴν ἀρχαία· ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ σχηματισμὸς *ἀντίτοπος* δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὅχι ἀπαραίτητη διόρθωση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Schmitt, στὸν στ. Η 7926 τοῦ Χρονικοῦ (γφ *ἀντίτοπος*), πράγμα ποὺ ἀντιπαρέχεται σιωπηρὰ ὁ Lurier. Πάντως, ἀνάλογοι σχηματισμοὶ συναντῶνται καὶ σὲ ἄλλα σύγχρονα κείμενα· πρβ. τίς λέξεις *ἀντίτοπα*, *ἀντιτόπιος* παράλληλα μὲ: *ἀντιτυπία*, *ἀντίτυπον*, *ἀντίτυπος*, Κριαρῶς, *Λεξικό*, τόμ. 2, στίς λέξεις.

5. *ὑποδρομή* κατά τον Lurier λαθασμένη (ἀπόδοση) τοῦ incursion. Ἡ λέξη ὅμως συναντᾶται καὶ στὴν ἀρχαία, μὲ παραπλήσια σημασία· συχνὸς ἄλλωστε εἶναι καὶ ὁ τύπος ὑποστρέφω ἀντὶ ἐλιστρέφω σὲ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ἀκόμη καὶ ἀπόλυτα τυφλὴ μετάφραση τῆς γραφῆς τοῦ ὑποτιθέμενου προτύπου: incursion - *εἰσοδρομή*, δὲν θὰ ἦταν στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀθέμιτη, ἀφοῦ λέξη *εἰσοδρομή*, μὲ τὴ σημασία ἐπιδρομῆ, συναντᾶται ἤδη στὸν Εὐριπίδη, *Ρήσος*, στ. 604.

6. *Καταπόσοπα*, *ἀφροντισία*· γιὰ τὴν πρώτη λέξη δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεται νὰ γίνη ἀν λόγος ἂν εἶναι ἔκφραση ἑλληνικὴ ἢ ἀδέξια (ἀπόδοση) τοῦ γαλλικοῦ vis-a-vis, ὅπως θέλει ὁ Lurier. Γιὰ τὴ δεύτερη, συχνότατη στὰ δημόδια κείμενα τῆς ἐποχῆς (βλ. Κριαρῶς, *Λεξικό*, τόμ. 3, στὴ λέξη), ὁ Lurier μᾶς παρέχει ἓνα νέο δεῖγμα τῶν γνώσεων του τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἐτυμολογίας, ὅταν σημειώνη³: «the author likes to coin Greek words based on French originals. For instance ... ἀφροντισία for franchise».

1. Ὁ Ἄδαμαντίου, *ΔΙΕΕ* 6, 1906, 540, σημ. 1, εἶναι πρὸ διστακτικῶς διερωτᾶται ἂν ἔχουμε «παραφθορὰ τοῦ ἐπινόμια».

2. Buchon, ὁ.π., 76: «Il prist la chose en grant despit et vergoigne, de ce que...» τὸ ἀντίστοιχο σημειῖο στὸ *Χρονικόν*, στ. 2534: τὸ πῶς τὸ ἐποίησε ἀσημον καὶ χωριατίαν μεγάλην.

3. Ὁ.π., σ. 46. Ὁ Ἄδαμαντίου, ὁ.π., 548, σημ. 2, ἀπὸ τὸν ὅποιον καὶ πάλι ἀντὶ τοῦ Lurier, μιλᾷ ἀπλῶς γιὰ πιθανότατα μετάφρασης ἀπὸ «franchises».

7. *Παραοφρίζω, παροϋν, ρόι-ρόε, φρεμενοϋρου* αντίστοιχα γαλλικά *paroffrir (parofferte), pardon, roi, freres mineurs*. Τὰ λεξικολογικά αὐτὰ δάνεια δὲν ἀποδεικνύουν, ὅπως εἶναι ἡ πρόθεση τοῦ Lurier, τὴν ἀντιγραφή τῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων ἐνὸς φραγκικοῦ προτύπου ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ *Χροنيκοῦ*: ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰδικῆς συνθῆκες συγγραφῆς τοῦ ἔργου, περιβάλλοντος ἢ καὶ ἐθνικότητος τοῦ συγγραφέα, ποὺ πιθανότατα εἶναι οἱ μόνες αἰτίαι γιὰ τὸ αὐξημένο ποσοστὸ ξένων λέξεων στὸ κείμενο τοῦ *Χροنيκοῦ*, αὐτὴ καθαυτὴ ἢ ὑπαρξῆ ξένων λέξεων σὲ ἓνα ἔργο δὲν εἶναι ἰσχυρὸ τεκμήριον ἐναντίον τῆς αὐθεντικότητάς του¹.

8. Οἱ ἀκόλουθοι δύο περιπτώσεις ἀρκοῦν κατὰ τὸν Lurier (σ. 46-48) νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἔχουμε ἄ μ ε σ η μ ε τ ἄ φ ρ α σ η τοῦ *Χροنيκοῦ* ἀπὸ φραγκικό πρότυπο:

α. Οἱ συνδυασμοὶ οὐδὲν ... μόνον, οὐκ ... μόνον², οὐδὲν ... μόνι κατὰ τὸν Lurier «στὴ θέση» τῆς μοναδικῆς γαλλικῆς ἀντιθετικῆς ἔκφρασης *ne ... que*. Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι τόσο στὰ χωρία τοῦ *Χροنيκοῦ*, ὅπου συναντοῦμε τὶς ἐκφράσεις αὐτῆς (πρβ. στ. 1730, 1731, 1792 κ.ἄ), ὅσο καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, οἱ συνδυασμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι οὔτε ξένοι οὔτε δυσκολομετάφραστοι ἢ μὴ ἐλληνικοί: πρβ. στὴν *Ἱστορία Πτωχολέοντος* τοὺς συνδυασμοὺς οὐκ ... μόνον, οὐ ... παρὰ (μορφὴ α), οὐκ ... μόνον (παρὰλλ. Ρ), δὲν ... μόνι (παρὰλλ. Α), μὴ ... μόνον (παρὰλλ. Β).

β. Οἱ ἐκφράσεις ἀπάνω στὸ σπήλαιον, εἰς βράχον σπηλαίου: κατὰ τὸν Lurier δείγματα τῆς γλωσσικῆς ἀνεπάρκειας τοῦ συγγραφέα τοῦ *Χροنيκοῦ* καὶ ἐκφράσεις ἀντίθετες στὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ αἴσθημα καὶ τὴ σύνταξη. Ἐδῶ ἐπαναλαμβάνονται παρατηρήσεις τῶν Καλονάρου καὶ Spadaro, καὶ πάλι ὅμως ὑπερτονισμένες: κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Lurier εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἔκφραση τοῦ στ. 1773,

διὰ τὸ κάστρον κείτεται ἀπάνω γὰρ στὸ σπήλαιον

ἐπειδὴ, ὅπως νομίζει, ἡ λέξη *σπήλαιον* δὲν μπορεῖ νὰ δείχνῃ παρὰ μόνον τὸ κοῖλο ἐσωτερικὸ τμήμα τῆς σπηλιᾶς, καὶ ὅχι καὶ τὸ συμπαγὲς σύνολο τοῦ βράχου ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ περιέχῃ στὴ ρίζα του μιὰ σπηλιά! Γιὰ νὰ δικαιολογηθοῦν οἱ ἐκφράσεις αὐτῆς (πρβ. καὶ *Χρονικόν*, στ. 1697, 2804, 3005, 5427), ἀνάγονται — χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀποδεικνύῃ βέβαια τίποτε — σὲ μιὰ μόνον ἔκφραση τοῦ *Livre de la Conquete* (ἀπὸ τὴν παράγραφο 115):

[τὸ κάστρο] estoit assis sur une pierre bise.

Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Lurier πάντοτε, ἡ ἔκφραση αὐτὴ, ποὺ ἀποδίδει πιστὰ

1. Βλ. καὶ Spadaro, ὁ.π., 388 κ.ἑ.

2. Στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ *Χροنيκοῦ* νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ διόρθωση σέ: μόνι (=μόνον). Ἡ περὶ τῆς τοῦ συσχετισμοῦ μετὰ τὴ γαλλικὴ ἔκφραση ἀνήκει στὸν Schmitt, ὁ.π., 91-92.

τὸ παλαιότερο πρότυπο, διαφοροποιήθηκε στὸ *Χρονικόν* σὲ βαθμὸ πὺν νὰ διαφαίνεται ὅτι ὁ «διασκευαστῆς» τοῦ τελευταίου δὲν εἶχε ἐπαρκῆ γνώση τῆς ἐλληνικῆς· ἀλλὰ πῶς γίνεται νὰ συναντῶνται ἀλλοῦ μαζὶ οἱ λέξεις *βράχος*, καὶ *σπίλαιον*, καὶ τί τὸ παράδοξο ὑπάρχει στὶς καθόλα ὀρθὲς αὐτὲς ἐκφράσεις;

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα πὺν ἀναφέρθηκαν γίνεται φανερὸ ὅτι σὲ κανένα δὲν ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πὺν νὰ μποροῦν νὰ θεμελιώσουν τὴ γνώμη τοῦ Lurier καὶ τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἴδιας μὲ αὐτὸν θέσης, παρόλο πὺν ἀκολουθήθηκε διαλεκτικῆ ἢ δική του σκοπιὰ καὶ παραμερίστηκε γιὰ μεθοδικούς λόγους τὸ βασικὸ τῆς μειονέκτημα, πὺν εἶναι ὅτι συγκρίνει ἓνα δεδομένο κείμενο (τὸ ἐλληνικὸ *Χρονικόν*) μὲ ἓνα ὑποθετικὸ (τὸ λεγόμενο φραγκικὸ πρότυπο), καταφεύγοντας σὲ σπάνιες περιπτώσεις στὴν ἀμφίβολη βοήθεια πὺν προσφέρει τὸ μόνο δεδομένο γαλλικὸ — ἀλλὰ νεώτερο — κείμενο (τὸ *Livre de la Conquête*).

2.3. Μεγαλύτερη, ὅπως δὴποτε, δυσκολία παρουσιάζει ἡ λέξη *βέβηλος*, στὸν στ. 1488 (καὶ μοναδικὴ φορὰ στὸ *Χρονικόν*).

Στὴν περιγραφή τῆς πολιορκίας τῆς Κορίνθου ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ὁ δεσπότης Λέων Σγουρὸς παρουσιάζεται νὰ ἀντιστέκεται ἀρχικὰ στοὺς ἐπιδρομεῖς, κατόπιν ὅμως νὰ ἐγκαταλείπει τὴν πόλη στοὺς πολιορκητές, καὶ ὁ ἴδιος νὰ ἀποσύρεται μὲ στρατιωτικὴ δύναμη στὴν Ἀκροκόρινθο:

Ἦ Σγουρὸς γὰρ ὡς φρόνιμος καὶ βέβηλος ὄπου ἦτον,
ἔφυγεν καὶ ἀνέβηκεν ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τὸ κάστρον.
(χφ Η, στ. 1488-1489)

Ἦ Σγουῶρος γὰρ ὡς φρόνιμος καὶ πονηρὸς ὄπου ἦτον,
ἔφυγεν καὶ ἀνήβηκεν ἀπάνω εἰς τὸ κάστρο.
(χφ Ρ, στ. 1488-1489)

Ἦ Lurier (σ. 112, σημ. 11) νομίζει ὅτι ὁ «διασκευαστῆς» τοῦ *Χρονικού* βρίσκει δυσκολία στὴ «μετάφραση» τοῦ χωρίου ὅτι παρανοεῖ¹ τὸ «*villains*» τοῦ γαλλικοῦ κειμένου καί, συγχέοντάς το μὲ τὴ λέξη «*vilain*», γράφει *βέβηλος*, λέξη συγγενικὴ ἠχητικὰ καὶ νοηματικὰ μὲ τὴν τελευταία. Τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ *Livre de la Conquête* δίνει πραγματικὰ²:

...mais celui Sguero, qui apeleres et vaillans estoit, ne pot mie pranre...

1. Μὲ τὴν ἴδια δυσκολία—ὄχι ὅμως καὶ «παρανόηση»—ἀσχολεῖται καὶ ὁ Spadaro, ὁ.π., 394-395· νομίζω, ὅμως, ὅτι μεγαλύτερη δυσκολία βρίσκει ὁ συγγραφέας τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, ὅπως δείχνει ἡ χρῆση τοῦ «*apeleres*».

2. Buchon, ὁ.π., σ. 36.

Πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς διήγησής εἰδικά, δεχόμεστε — νοηματικά — καλύτερα τὸν χαρακτηρισμὸ βέβηλος (πονηρὸς, κακὸς, μιαρὸς, ἀσεβής, ἄπιστος) ἀπὸ ὅ,τι ἓνα ἐπίθετο ἀντίστοιχο τοῦ «γενναῖος» ἢ «ἀντρειωμένος». Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἐπαινεθῆ — καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ *Χρονικοῦ* — οὔτε νὰ ἐξαρθῆ ὁ Σγουρός, ποὺ μόλις προηγουμένως ἔχει ἐκτεθῆ ἢ ἤττα του, ἢ παράδοση τῆς Κορίνθου στὴν καταστροφή,

*Ὅσοι ἐπαρεδόθησαν ἐλεημοσύνην ἠῶραν·
οἱ δὲ ποὺ εἰς πόλεμο ἔστηκαν ἀπὸ σπλιθίον ἀποθάναν.*
(χφ Η, στ. 1486-1487)

καὶ ἡ φυγὴ του.

Νομίζω ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ βοηθηθοῦμε καὶ πάλι ἀπὸ τὴ γραφὴ τοῦ χφ Ρ¹. Ὁ Σγουρός δὲν παύει νὰ εἶναι γιὰ τοὺς κατακτητὲς τοῦ Μοριᾶ ἐχθρὸς πονηρὸς, ἀλλὰ καὶ ἄπιστος μὲ τὴ στενὴ θρησκευτικὴ ἔννοια². Ἡ πονηριά του, ἄλλωστε, θὰ ἀποδειχθῆ λίγο ἀργότερα, στ. 1528 κ.έ., ὁπότε, σὲ νυκτερινὴ ὑπουλὴ καταδρομὴ στὴν πόλιν τῆς Κορίνθου, κατασφάζει πολλοὺς Φράγκους, ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς ἄρρωστους καὶ τραυματίες ποὺ ἤταν πάνω στὰ κρεβάτια τους³.

Νομίζω, ἐπίσης, ὅτι καὶ στὸν πρῶτο στίχο, στὸν ὁποῖο γίνεται λόγος γιὰ τὸν Σγουρὸ στὸ *Χρονικόν*, δὲν φανερώνεται, ὅπως θέλει ὁ Lurier, ἡ ἐντύπωση ποὺ προξενεῖ στὸν συγγραφέα ἡ «Sguro's heroic defense of Corinth»⁴, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἐπίφοβο τοῦ ἀνθρώπου:

ὁκάποιος μέγας ἄνθρωπος καὶ φοβερὸς στρατιώτης·
(χφ Η, στ. 1464)

Σημαντικότερη εἶναι ἡ ἐνδειξη τοῦ στ. 3712 τοῦ *Χρονικοῦ*, ὅπου ὁ βυζαντινὸς σεβαστοκράτορας Θεόδωρος Δούκας, τοῦ ὁποῖου ἐκτίθεται καὶ

1. Ὅχι μόνο ἀπὸ τὴν παραλλαγὴ πονηρὸς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ γραφὴ ὁ φρόνιμος (βλ. Schmitt, ὁ.π., κριτικὸ ὑπόμνημα στὸν στ. 1488).

2. Πρβ. στὸ *Χρονικόν*, στ. 727, 750, 801, 818, 833, 871, 878, 891, 899 κ.ά., ὅπου οἱ χαρακτηρισμοὶ ἄπιστος καὶ πανάπιστος ἀπονέμονται στοὺς ὀρθόδοξους Βυζαντινοὺς ἢ τοὺς ἄρχοντές τους.

3. Δὲν καταλαβαίνει, πάντως, κανεὶς εὐκολα, ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἓναν θετικὰ χρωματισμένον στίχο, ὅπως ὁ στ. 1528: Ὁ Σγουρὸς γὰρ ὁ ἐπαινετὸς ἐκεῖνος ὁ στρατιώτης. Στὸ ἴδιον σημεῖο τοῦ *Livre de la Conqueste* λείπει κάθε χαρακτηρισμὸς: «Et quant Sguro, li sires de Corinte, sot que li champenois estoit partis de la ville» (Buchon, ὁ.π., σ. 37)· τὸ ἴδιον δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ στὸ ἰταλικὸ κείμενο: «Sgurò, famoso e valente soldato» (Porf, ὁ.π., σ. 424).

4. Ὁ.π., σ. 46.

ἐκεῖ ἓνα πονηρὸ σγέδιο κατὰ τῶν Φράγκων, χαρακτηρίζεται μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς συνδυασμὸ ἐπιθέτων ὅπως καὶ ὁ Σγουρὸς στὸν στ. 1488 τοῦ χφ Ρ:

Ὡς φρόνιμος καὶ πονηρὸς ὄπου ἦτον εἰς τὰ πάντα

(χφ Η, Ρ, στ. 3712)

Ἐπίρρωση, ἐπίσης, τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἔρχεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ἰταλικό, ὅπου στὸ ἴδιο σημεῖο μὲ τοὺς στ. 1488-1489 τοῦ Χρονικοῦ διαβάζουμε¹:

Sgurò, che era savio e astuto, fuggì nel castello di sopra.

3. Πιστεύω ὅτι οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἔγιναν δείχνουν ὅτι χρειάζεται μεγαλύτερη προσοχὴ στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ ἐξετάστηκαν καὶ ὅτι, ὅπωςδήποτε, τὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Lurier, παράλληλα μὲ ἄλλους μελετητὲς ποὺ νομίζουν ὅτι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως εἶναι διασκευὴ γαλλικοῦ προτύπου, εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ δείχνουν ἀδυναμία στὴν κατανόηση τῆς γλώσσας τοῦ κειμένου².

Θεσσαλονίκη

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ

1. Hopf, ὁ.π., σ. 423. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα γιὰ τὴ σημασία τοῦ βέβηλος φτάνει καὶ ὁ Spadaro, ὁ.π., 395 («furbo, astuto, birbante»), χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται στὸ ἰταλικὸ αὐτὸ χωρίο.

2. Γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Lurier, τὸ γεγονός εἶχε ἐπισημανθῆ, ἄλλωστε, καὶ ἀπὸ τὸν Spadaro, ὁ.π., 396.